

Geneza velikih ateista

JEAN-PAUL SARTRE

Léonce Peillard prilično zadovoljno gleda kako Sartre puši i sluša kako dosta monotono odgovara. Postavlja mu dobro izmjerena pitanja. Sartre dobacuje iskrene odgovore.

»Što znače u djelu »Les Mots« (»Riječi«) one dvije rečenice: Bog mi je kadikad, rijetko je to bilo, poslao milost koja nam pomaže da jedemo bez neukusa, apetit! — a zatim: Jedan jedini put imao sam osjećaj da on postoji. Igrao sam se šibicama i zapalio se tepih...« Peillard nastavlja: »Ako vam je jednom bila dana milost i vjerovali ste u Boga, zar vam ta milost ne bi mogla biti darovana i po drugi put?«

Šezdesetogodišnjak — egzistencijalist stresa pepeo cigarete, promatra kroz debele naočale publicista i odgovara:

»Ne. Točno ću vam reći, prva je rečenica bila ironična. Htio sam kazati da je u jednoj buržujskoj obitelji, gdje su djeca odveć zbrinuta i previše hranjena, jer nikad ne osjećaju gladi, apetit zbilja kao neka milost. To vam je kao milost Božja. No ja nisam stvari shvatio kao da je Bog meni slao tu milost. Samo sam htio reći da se moja obitelj veselila kad sam bio gladan, dok držim da u siromašnim kolibama — favellas — nitko ne smatra glad milošću Božjom. Ako baš hoćete, želio sam označiti posve umjetnu stranu ovih malih prehranjenih buržuja. — S druge strane, druga fraza. Bog se u tom času javio kao stvarnost. Ne kao stvarnost koja postoji, nego kao stvarnost u koju me je uvjeravao moj odgoj, a to znači, ako hoćete, da sam u tom času imao kao neku intuiciju da me Bog motri. Tu je, ako vam je draže, ušao u igru odgoj. Imao sam doista neki neodređeni osjećaj da me je Bog motrio, i to mi se s njegove strane učinilo potpuno indiskretnim. Vidjeli ste malo dalje u »Riječima«, mislim da sam rekao kako sam ga tada, u tom trenu, i izgubio. Nije se više javio u mojoj egzistenciji, ali ne znam, nisam bio potpuno oslobođen. Poslije, oko jedanaeste godine, jednog lijepog dana, potpuno je iščezao iz mog života. Rekoh: On ne postoji. I moram vam priznati to — ma što poslije proživio i ne znam kakve krize preturio, nikad više to nije došlo u pitanje...«

S dimom su se vitlale misli, a na stolu je zaostajala s pepelom kao neka gorčina i sivilo.

Peillard više nije pitao o Bogu. Ipak je to središnje pitanje Sartreova života. Mi ćemo pitati dalje: kako je u toj genijalnoj duši došlo do takva sloma? Zašto je najrazvikaniji pisac francuske suvremene proze oduzeo Bogu legitimaciju? Kojim je putem provalio u svoj mračni svijet »neurednog reda«, kako ga sam zove? Možemo saznati uglavnom sve iz njegove autobiografije »Les Mots« (»Riječi«).

ČETIRI FATALNE OSOBE

»Sartre važe riječi«, piše J. Delpeyron. A ipak uza sav »oprez« diže tešku optužnicu. Što drugo znači izreka: »Mrzim svoje djetinjstvo i sve ono što je od njega ostalo na životu!« Optužuje prije svega četiri osobe koje su uništile to djetinjstvo. Oca, baku, djeda po majci i donekle majku samu. Izrastao je kao izdanak i križanac Schweitzerovih i Sartreovih. Istoj krvi pripada slavni Albert Schweitzer, teolog, organist, liječnik i apostol gubavaca u Lambareni. Djed Charles namro je Sartreu po majci pamet, a otac Ivan Krstitelj — život, i ništa više. Počnimo ispovijesću, koja preko oca proklinje — očinstvo.

O t a c. Pomorski časnik u Cherbourgu, Jean-Baptiste Sartre, razdiran groznicom iz Končinčine, upoznao je 1904. i »spopao veliku i napuštenu djevojku, oženio se njome, u galopu joj dao dijete, mene, i pokušao je da pobjegne u smrt« (M. 8). Ta velika djevojka, Ana Marija Schweitzer, ljubila je muža, njegovala ga u suzama, makar je baka Louisa huckala nezino srce protiv braka.

Misleći na svog oca, Sartre baca munje na sve očeve. »Ostvariti djecu, ništa bolje; imati ih, kakva nepravda!« (M. 11). Da je otac (kojom nesrećom poživio), veli Sartre, »zdrobio bi me svojom težinom«. On je na sreću brzo umro. Sartre vjeruje da psihoanalitičari imaju pravo. U njemu neće naći nikakva nepotrebna kompleksa, jer nije poznavao nikakva Nad-ja, budući da nije bilo oca. Baka je dugo gundala da mališev otac nije izvršio svojih dužnosti. Djed je mrljao kako je otac bio kratka vijeka, ali ga je ubrzo zaboravio. Samo se mati sjećala...

U maminoj sobi visio je očev portret. Kad se Ana Marija poslije preudala, nestalo je i toga spomena. Od očevih knjiga preosta jedan Le Dantec o »budućnosti znanosti«, pa neki Weber (Vers le positivisme par l'idéalisme Absolu). Otac »je čitao slabo štivo kao svi njegovi suvremenici«. Sin je knjige prodao. Nakon toga jedva da je i sanjao kako su ga oči »danas izjedene« gledale i srce ljubilo. Taj otac za njega nije više »ni sjena, ni pogled; mi smo neko vrijeme bili teški na istoj zemlji, i on i ja, i to je sve«. Tako je gotovo s rođenjem postao samostalan, bez oca, bez velikog simbola, bez očinske zaštite.

Time je u klici bilo zapisano i njegovo zvanje. Da je otac ostao na životu, bio bi ga sam za nešto odredio — kao što je i sam bio određen. Rekao je odlučno prije smrti: Moj sin neće u mornaricu! Bio bi ga poslao na politehniku. Ovakvo je mališ bio svoj.

Majka. Rođena od oca Charlesa, protestanta, i majke Louise, katolikinje, odgojena je napola katolički. Istom poslije spoznala je ta izmučena žena da je bila i lijepa. Nakon očeve smrti sinu je postala kao neka starija sestra. Sartre je u sebi stvorio uvjerenje da je ona zato tu da mu služi. Žive u istoj samotnoj sobi, spavaju u istom »djevičanskom krevetu«. Dječak češće pomišlja kako će se poslije njome oženiti da je obrani od zlih ljudi. Majku je mirno posjedovao, ni s kim je nije dijelio, i nikome nije bio zavidan što ima majku. Majka ga uvjerava da je zgodan dečko i onda, kad mu se na oku javlja mrlja od koje će oćoraviti i postati razrok. Ona zna vješto olovkom retuširati njegove snimke. Na jednoj preostaloj vidi se ljepuškast dječak — s napućenom usnom. »Znam što hoću!« (M. 19).

Ana Marija imala je svoga Boga, ali ga je u potaji, za se, skrivala kao i sve drugo. Bila je nesretna i samotna žena. Nakon smrti muža Ivana vratila se Schweitzerovima u Meudon, poslije u Pariz. Tu je postala prava služavka. »Guvernanta, bolničarka, kućna paziteljica, pratnja za izlazak, služavka.« Ako je časkom zastala, korili su je zbog lijenosti. Ako se raspadala od posla, spočitavali su joj da se nameće cijeloj kući. Novca joj nisu branili, nego su joj ga zaboravljali dati. Nije smjela izlaziti sama. Morala se vraćati na sekundu. Djed bi u noćnoj haljini i sa satom u ruci stražario pred njezinom sobom kao duh. »Smrt Ivana Krstitelja bio je golem događaj u mom životu. Moju je majku okovao, a mene oslobodio« (M. 11).

Mati je u takvu životu tražila utjehe od svog Boga. Ali ga mališu nije znala približiti i priljubiti pameti i srcu. Dok bi prolazila gradom i zalazila u park Luxembourg, on bi se — sitan — stiskao uz nju. Gledao bi djecu kako skaću i igraju se. Bila bi nebeska sreća kad bi smio i on s njima... Ali su pokraj grupica prolazili uvijek sami, kao stranci. »Uvijek moleći, uvijek isključeni!« — zapisuje gotovo s tugom (M. 111). Što se sve skriva iza tih doživljaja?

Baka. Rođena i odgojena u katoličkoj vjeri, poslije se zatvorila u se i postala je »voltaireovski slobodoumna«. Djecu je krstila iz inata i, da do kraja napakosti mužu protestantu, odgajala donekle katolički! Nedjeljom bi tako povukla sa sobom na misu Anu Mariju da čuju »dobru glazbu«, a ne dobru propovijed! Nisu vršile drugih vjerskih dužnosti, nisu se ispovijedale ni pričešćivale, nego su se nadahnjivale za svoj užitak vjerom drugih... Mali je Jean-Paul klećao uz te velike žene, kadikad pomišljao da se pomokri u svetu vodu ili što slično. Baka ga, kaže, nije voljela. Teško iskustvo. Često mu je prigovarala. Kad bi se razljutila, morao ju je ponizno moliti za oprostjenje. Mati je njezino ime svezala s djedovim u jedno — u zajednički tužni pojam »Karlemami« (od Karlo i Mamie).

Stara bi jednom tjedno obavezno izlazila. Vraćala bi se ukrašena Bokondinim zagonetnim smiješkom... Djed bi nedjeljom znao baki upasti u sobu, uhvatiti joj i istrgnuti roman iz ruku i vikati da se u toj knjizi ništa ne razumije. Ona bi na to, jasno, pobjesnjela.

Inače se činilo da djeda prekoraiva zbog njegova liberalizma i cinizma. Ali mu je potajice i smiješkom sve povlađivala. Stvarno, ona nije ni u što vjerovala. Njezin skepticizam i neodređeni osjećaj bojazni isprasio se kao obrana od očitog bezboštva. Što je takva starica mogla dati djetetu koje je očekivalo nešto veliko?

Djed. »Središnja osoba Sartreova pripovijedanja jest djed Schweitzer« (J. 17). Djed Karlo je rado govorio o svojoj braći: pastor Ljudevit je najpobožniji, August najbogatiji, a on — Karlo — najinteligentniji. Bio je profesor i pronašao je novu metodu za poučavanje njemačkog jezika. Možda ga unuk malo karikira. Dočarava lik patrijarhe, s dugom bijelom bradom, teška i strašna nastupa. »Toliko je bio nalik na Boga Oca da su ga često smatrali takvim«, izjavljuje hiperbolično. Priča kako je stari jednog dana kroz sakristiju ušao u crkvu baš u času kad je župnik tumačio da je Bog tu i da ih sve vidi. Kad su ljudi spazili bradata došljaka, mahom se razbjegoše.

Za tog djeda, koji je mrzio pokojnog zeta, mališ je bio čudo. Milovao bi ga i unosio u njega svoje suzne oči. »Obožavao me je, to je bilo očito« (M. 15). U djetetu je ljubio zapravo svoju velikodušnost. Kako je bio fotogeničan, mnoge su njegove slike punile razne sobe. Na slikama bi se ukipio kao za vječnost. Uvjeren da razumije svijet i povijest, rado je mališu govorio kako je kraljeva moralo nestati i kako je na svijetu sve dobro. Eto na primjer kad on unuka dohvati, prinese njegovu glavu svom dlakavom obrazu i rekne: *Mon trésor!* — Blago moje! Izigravali su tako sve vrste čuvstava. Ako bi baka maloga osudila na suhi kruh, stari bi mu potajno smogao kolača! Talko su se na njemu lomila koplja...

Taj djed, »Bog ljubavi s bradom Oca i srcem Sina« (M. 15), volio je prirodu. Ljepotom i svježinom želio je zatrpati rupu koja je sve otvorenije zijevala. Preko unuka progovarala mu je smrt — mladi dječak potiskivao je starog djeda prema grobu. Sva su djeca ogledala smrti (M. 20).

Kad je za stotu godišnjicu instituta, na kome je djed poučavao, mali Jean-Paul, sa zvijezdama u kosi, obilazio goste i nudio im slatkiše, stari je ganut šaptao: »To je uistinu andeo« (M. 28).

Djed je baki trgao knjige iz ruku, rekosmo. Htio je znati što stara čita. Mnoge je knjige sam uvezao. Svake je godine izdavao *Deutsches Lesebuch*. Ispravljao bi crvenom tintom pogreške i kod svake pogreške spominjao ljut ime Božje. Bjesnio je na izdavača, svog jedinog neprijatelja. Kad bi mu donijeli isplatu za autorska prava, lomio bi rukama i vikao staroj da ga izdavač pljačka kao šumski razbojnik. Talko je mali Jean-Paul, bar tako kaže, počeo u djedovoj kući upoznavati izrabljivanje čovjeka od nečovjeka (M. 33).

Od »čistih znanosti« djed bi volio samo čistoću... Rado bi govorio o umjetnosti i ljepoti. Zaljubljen bio se zagledavao u stare zidove, osobito crkvene, premda je bio zagrižen antipapist. Gotske crkve je uvijek volio, renesansne prema raspoloženju. Muziku obožava, rado sluša Beethovena, rjeđe Bacha. Tvrdi da su Schweitzerovi muzikalni ljudi (pokojni Albert bio je organist prve klase!). Za unuka reče osmi dan poslije rođenja da

ima sluha! I sve je ovo — crkveni lukovi i portali, meditacije i muzika — moralo starca voditi njegovu Božanstvu! Preko djela prirode i ljudi prostrujao je isti duh. Isti dah. »Duh je govorio Bogu o ljudima, ljudima je svjedočio za Boga!« (M. 46). I tako je mališ samotovao uz toga strašnog djeda. »Do desete godine ostao sam sam između jednoga starca i dvije žene« (M. 66).

Djed je, vidimo, kadikad mislio na Boga. U životu ga je ustrajno držao po strani uvjeren da će ga pravovremeno dozvati na smrtnom času. Svakodnevno se rugao papistima. Kod stola je bio nalik na Luthera. Za malu Bernardicu porugljivo bi govorio da je u masabjelskoj pećini vidjela neku ženu koja je mijenjala košulju... Podsmijevao se ušljivom svecu Labreu i prevarenoj Margareti Alacoque. Jean-Paul je mogao postati »plijen svetosti« da mu djed nije svetost ogadio, i to zauvijek. Pour toujours! (M. 81). Stari je sve muke i žrtve svetaca usporedio s ludošću Engleza kad u smokingu skaču u vodu!

Dok je majka dječarca vodila četvrtkom u Ustanovu abbé Dibildosa da u društvu nepoznate djece sluša vjeronauk, djed bi sve tako udesio i cinički izrugao, da je mališ svećenike počeo motriti kao zanimljive životinje. Poradi svog odijela i celibata postajali su mu sve dalji i sve otuđeni. Stari je velečasnog Dibildosa osobno štovao (»un honnête homme« — poštenjačina). Ipak je ulijevao u malu dušu velik prezir prema kleru. Gledajući dječaka kako se vraća kući, htio je u njemu raspoznati nove crte: kako u njemu raste »mali katolik«; tražio bi u njegovim očima napredak papizma i svemu se rugao. Djed je napokon mogao biti zadovoljan, jer je dječak uz njegovo nevjerno i čudno srce izgubio vjeru. Osim toga — *u to je vrijeme Jean-Paul osjetio mutan osjećaj osamljenosti i izgubljenosti*. Jednog je naime dana djed govorio na nekom sastanku kako su svi prisutni, samo nema g. Simmonota. Mališ je zadržtao, kao da ga je zahvatio val studeni. *Odsutnost je bila nešto veće od prisutnosti*. U njemu se rodila želja da i njega samoga za mnoge ne bude... I svijet mu je postajao teško negostoljubiv (M. 74).

SAMO PREDMET, SAMO CVIJET U LONCU

Križanac njemačke i francuske rase, poprište protestantskih i katoličkih utjecaja, živeti u pokrštenom ali slobodarskom domu — Sartre je rastao kao što se i pojavio, kao »čedo čuda« (M. 13). Odatle potječe, tako sam piše, naravna i nevjerojatna nebriga, nehaj, nestalnost. *Mon incroyable légèreté!* Zarana je doživio da u tom podneblju nema pravca, da na toj plovidbi nema kapetana. »Nisu me naučili poslušnosti!« (M. 13). Možda se tu skriva optužba: Nisu me naučili živjeti!? Djeda je očarao, majku je posjedovao, baki se podrugivao. Nitko nije navaljivao na njegov zakon. Puštao je da ga oblače i svlače, da mu u nos štrcaju kapljice, da ga miluju i lickaju (»qu'on me bichonne et qu'on me bouchonne«, M. 18). Ništa zabavnije nego izigravati dobra dečka! U 4. godini naučili su ga soliti zašećereno voće. Kakav ukus života!

Doveli bi ga u crkvu, a on bi započeo zgodan čin predstave. Pretvorio bi se u kip, »ne bi micao nožnim prstom«, zurio bi nepomično preda se, dok mu ne bi suze potekle obrazima. Sve je htio očarati krepostima, piše. Vjeruje kao dijete u naravnu dobrotu, i tuđu i svoju, un bon naturel. Zle misli salijeću ga samo izvana, brzo ih odbija, brzo se nekud gube. »Ja sam slab teren za zlo!« (M. 19). Obožavaju ga, dakle je vrijedan obožavanja!

U toj obitelji, gdje mu se svi dive, nose ga na rukama i maze (uključimo u obožavatelje i baku!), postaje prorok. Djeca su uvijek istinita. Rastu kao opomena. Rodaci su vjetra i mora. U njih prodire poezija. Pamte riječi starijih, bez naročita reda. U njima dozrijeva pouzdanje u đavla, slučaj ili prazninu. »Dobro se rađa u dubini mog srca, istina u mladim tminama mog razuma!« (M. 21). I takav se svima daje, razdaje. »Uvijek i svuda dajem sve.« Dok prolaznicima dovikuje da pogledaju njegove kolače od pijeska ili visoko naslagane kocke, stvara jednog sretnika na svijetu više. Prima čestitke za dobar apetit. I ne prestaje rasti, sebe stvarati, davati... Nema nikakvih prava, nikakvih dužnosti. Prestaje mu jedino — plaire, dopadati se! Otvoren je i sladak poput djevojčice. U sebi osjeća sve bezgraničniju slobodu. Sve je inače oko njega poredano — u točnoj hijerarhiji — od djeda pa naniže. To je valjda poredak zasluga i moći. Oni odozgo daju onima dolje. Zaodijeva se činovničkim manirama, kao što ima činovničku krv. Nešto svećeničko. »Svećeničko dobro raspoloženje« (M. 23). Niži od njega za njega su podjednaki. On tepa i služavki i kuji. »U ovom uređenom svijetu ima siromaha. Ima isto tako ovaca s pet nogu, sijamskih sestara, željezničkih nesreća: te anomalije nisu ničija pogreška.« Sve je, biva, nužno tako kako jest. I dok sirotama pruža po dva sua, u njihovoj bijedi prepoznaje sebe, buržujsko dijete, kao njihov suvišak.

Ide s obitelji u Alzaciju, stari zavičajni kraj. Rado sluša marševe i topot njemačkih vojnika u Strasbourgu. I sve se više i sve ozbiljnije zapitkuje: što sam ja? Otkriva tešku istinu da nikoga nije pravo ljubio niti mrzio. Bio je, eto, nekakvo kulturno dobro, koje je druge opčaralo (M. 29).

A on sam? Što je on? Radi njega i oko njega toliko su se svadali i mirili. Ali samo radi njegova tijela, apetita i zdravlja. Izvlačili su mu jezik, gledali kako je splasnuo, kako je mališ poblijedio i smršavio. On je bio »un objet, une fleur en pot — samo predmet, samo cvijet u loncu« (M. 72). Drugi se prave važni, oni su tobože bića. A on — on je ništa. J'étais rien! (M. 73). Iz te misli probila je na zrak druga — da ga ne bude. Onda bi barem ostao neupotrijebljen, neutrošen, a ne neprežaljen. Evo priznanja: »Začudeni crv, bez vjere, bez zakona, bez razloga, bez svrhe, bježao sam u obiteljsku komediju, okrećući se, trčeći, leteći iz varke u varku!« (M. 75). Stariji nisu razumjeli njegove zamišljenosti i žalosti. Majka mu je šaptala da razmaženo dijete nije žalosno, ono se dosađuje kao kralj, kao pas. On bi sebe nato zamislio kao psa, kao drvo ili muhu. Uplelo se u to i okrutno vrijeme, klizeći uza nj, smrtonosno ga milujuć. Kadikad se valjda zbunilo i zaustavilo, ali onda poteče još brže i neumoljivije. Minute odlaze, sve isprazne (M. 76).

Kao dječak, veli, vidio je smrt. Staru gospođu koja je kazala da će maloga strpati u džep. Ugledavši mračan ulaz u podrum, u tamu, spoznao je što je smrt. Svačku je večer lijegao s njom u krevet. Nikad nije smrti susreo kod mrtvih ili na groblju. Ali inače — posvuda oko sebe. »Živio sam u užasu, bila je to prava neuroza« (M. 78). Strava ga je nagrizala zbog toga što je bio beskoristan. A nitko mu nije otkrio nikakva smisla u životu, od života. Potajice su se radale formule o egzistenciji, koje će poslije kanonizirati ništavilo. »Osjetio sam da sam suvišan — de trop. Dakle, da moram iščeznuti. Bio sam osuđen.« Čudno! Gledajući sve otvorenije u ništavilo, sve se grčevitije držao života. »Što je život apsurdniji, to je smrt nepodnošljivija!« — piše paradoksnu, u stilu posljednjih i dragovoljno osuđenih (M. 78).

Valjda se tu počela rašljati Sartreova dilema: pred »mučninom egzistencije« ne preostaje nam drugo osim »metafizike apsurdna i besmisla« s jedne i potpune ludosti s druge strane. No, to će on razraditi i objaviti u svojoj »Mučnini«.

U SVIJETU KNJIGA, FILMA I GLAZBE

Sartre nije poznao oca. Nije imao ni braće ni sestara. Nije doživio djetinjstva. Početak egzistencije legao je kao teret na njega i nije ga puštao. Zatvoren u trokut »majka - baka - djed«, udisao je preko volje njihovu dušu. Njihovu pustoš. To je na mahove bilo nesnosno. Kako bi volio, piše s nostalgijom, da je mogao slobodno pozdravljati prirodu i natjeravati se s djecom! Nikad nije kopao po zemlji, nikad prekopavao vrta. Nikad nije trčao po travi, nikad nije tražio u šumi ptičjih gnijezda. Nije se igrao s mališima po šljunkovitim stazama, na obalama potoka, u planinama. Nije kamenjem plašio ptica. Nije se tješio oblacima. Postao je ubrzo svijetu tuđ i suvišan, kao i svijet njemu.

Njegove ptice, gnijezda, životinje, štala i selo — bile su knjige (M. 37).

»Počeo sam svoj život kao što ću ga po svoj prilici i završiti — posred knjiga!« (M. 29). U kući, u tom sumornom zatvoru, bilo je mnogo porudanih i uvezanih knjiga. Već je kao dijete grabio prve slikovnice. Mama mu je pričala priče o vilama, što ga je neobično veselilo. Kad već nije bilo radosnog svijeta u zbilji, trebalo ga je pronaći i stvoriti u mašti! Tada na drugo ne bi mislio.

Savršeno opisuje kako na dijete knjige djeluju riječima, slogovima i slovima. I kako je mama, čitajući mu, postala majka gotovo sve djece, a on sin svih mama! Poučavaju ga u alfabetu. Imena i događaji vraćaju se kao, iste izreke na misi! Postaje sjajan katekumen. Uzima roman Hektora Malota »Sans Famille« (»Bez obitelji«), tako simboličan baš za njegovo djetinjstvo. Pročita ga nešto po sjećanju, nešto odgonetajući. I — znao je čitati!

Ušao je u svijet knjiga, kad ga nisu pustili u svijet prirode. Neke su mu knjige početka branili i otimali, nekih nije razumio, do nekih nije

mogao doći, jer su ih skrivali. Upoznaje Fontenellea, Aristofana, Rabelaisa... Mnoge su riječi za to dijete još tvrde i crne, neprobojne. Rečenice su bile kao neosvojive utvrde. Poslije deset i više godina postade mu jasno: sve je to bio humus duha (M. 38). Veliki Larousse i njegova slova — kakav je to bio užitak! Crteži životinja i ljudi, to su tjelesa, a tekst je duša. Stvari su za maloga Jean-Paula postajale nestvarnije od spoznaje i misli. Trebalo je gotovo 30 godina, piše Sartre, da se oslobodi toga idealizma (M. 39).

Ulazio je tako u svijet opisanih ljudi, njihovih susreta i razgovora. Oni su postajali sve zburadiji i sve dosadniji. Govorili su podjednako, s istim zaključcima, unaprijed smišljenima. Sve je drugo bilo opisano kao mrtvo more, nad kojim se nešto neodređeno zbivalo. A takvi su bili i oni živi oko njega... Kad bi se iz kuće razišli, »izvukao bi se iz toga banalnog groblja« i opet uronio u svoje knjige. One će ga bolje poučiti nego djed ili baka.

Po prvi put to dijete čita o ljubavi, o zaljubljenosti, o braku. Zašto ljubavnici spavaju u jednom krevetu? — pita se. I priželjkuje si sestru, pa zamišlja — platonski — s njom incest. Neki su kasniji njegovi likovi, veli, plod takvih želja (Orest i Elektra u »Muhama«, Boris i Ivić u »Chemin de la Liberté«, Franz i Leni u »Zatočenicima iz Altone«, koji stvarno prelaze na djelo). Čitajući Horacijevo ubojstvo, odlučuje zauvijek biti antimilitarist. Svršetak romana »Madame Bovary« pročitao je kojih dvadeset puta. Ali ni u toj knjizi ni u drugima nije svega shvaćao. Nedostajala mu je prisna veza s prirodom, koja ne vodi samo k Bogu nego i k stvarima. K njima najprije. Zaželio je prodrijeti u mračnu i neprobojnu masu svega (»c'était l'épaisseur du monde« M. 43). I dok u knjigama traži smisao, neke se otrovne riječi talože u njemu i poslije mu pale duh. Tko to piše i zašto? — znao bi pitati. Pitao je to i djeda. Stari Charles odluči da mali sve dozna. Još mu je šire otvorio portal čarobnoga hrāma — biblioteke.

Tako je ova mladost ostala vezana uz šesti kat, odakle je gledao monotone krovove Pariza. Bez njih valjda nikad ne bi pisao. Ili bi svakako pisao drugačije. Poslije ga je znala snaći želja za visinama zvijezda i dubinama mora. Međutim je kao dijete i mladac položio u se jedan svijet koji će poslije krvavom erupcijom provaliti iz tog voltaireovskog duha. Hoće li to biti objava istine ili laži, nije važno. Ta ionako je riječ o ljudima - luđacima (M. 54). Knjige što ih je čitao nadilazile su njegovu dob. Kad je jednog dana pronašao »Cri-Cri«, »Oko svijeta u avionu«... i druge pripovijetke za djecu (»Posljednjeg Mohikanca«, »Djecu kapetana Granta«, »Nicolasa Niclebyja«...), to i nije bilo čitanje. Bilo je to umiranje od zanosa (M. 58).

Djed nije volio što se mališ unosi u taj vilinski i čarobni svijet. Dijete je time odlazilo u optimizam, daleko od zbilje, mislio je stari. Nije shvaćao malog Jean-Paula, koji se do suza smijao gledajući Doréovu sliku kako je neki vitez raspolovljen, pa mu dijelovi tijela padaju s jedne i s druge strane konja. Stari je prisilio unuka da čita »ozbiljne pisce«. Mališ je

varao djeda i knišom tražio »svoje« knjige. »Još i danas«, kaže na str. 61, »radije čitam crnu seriju nego Wittgensteina!«

Obiteljski je krug tonuo u dosadu i postajao sve teži. Mališ je domaće istisnuo iz mašte, a u dušu je uveo osobe svojih priča. Nije poznavao pravog rada, pa se uživljavao u maštovitu opasnost. U fantaziji se tulkao za nevine djevojke i junački odsijecao dušmanima glave (M. 93).

Knjigama se pridružio film! Sartre kolosalno opisuje prvu filmsku predstavu u životu. Film je bio zapravo njegov vršnjak: »Ja sam imao sedam godina i znao sam čitati, film je imao dvanaest i nije znao govoriti!« — primjećuje duhovito (M. 100). Film je nestvarnost, još žilva i ugodnija od knjiga. Mali Jean-Paul osjeća kako kroz prizore i pokrete prema svjetlu radnje struji La Destinée — Sudbina! Pali se svjetlo poslije sumraka — svršava i nada i očaj i pjesma i djelo. »To je bilo sve i to je bilo ništa, to je bilo sve svedeno na ništa!« (M. 101). Izišao bi iz kinodvorane na ulicu, uvjeren da je potpuno suvišan, prekobrojan — surnuméraire. U njemu su sve bljeđe živjele neke osobe iz filma. Čemu?

Onda je došlo razdoblje, kad je počelio zaboraviti riječi i živjeti u glazbi. Volio je kad bi majka sjela za klavir i počela prebirati tipke. Uz te bi zvukove poskakivao, plesao, jahao ili bi nekoga klao (M. 104). Borio bi se raspaljenom fantazijom za svoju dragu, branio bi je protiv pet stotina napadača! Zatim se postepeno ruši u melankoliju. Poslije osam godina bezbrižne »sreće« spopada ga želja za mučeništvom (M. 106). Ta bi ga želja minula čim bi se zamislio da se sve na svijetu opetuje do dosade, vraća iznova, iznova dosađuje. Nijedna priča nije nikad potpuno dovršena. Sve se gube u sivoj nedovršenoj neizvjesnosti. A on sam? »Sanjao sam da imam sudbinu — destin«.

Jedna ga je knjiga nadasve zgrabila: Jules Verne je opisao junaka Mihovila Strogova, uzoran život, nad kojim dječak Sartre plače. Poslije tri mjeseca čita roman iznova. Isti ushit kao prije. Zavidan je junaku na njegovu usudu. »U njemu sam ispod maske obožavao kršćanina koji nisam mogao biti, jer su me spriječili!« No, dok se divio junaštvu, nije podnosio Mihovilove poniznosti. Što bi bilo da je Sartre upoznao makar i kroz knjige prave heroje čovječanstva i ljude koji su životom i radom potvrđivali smisao opstanika?

Ph. Sénart misli da je Sartre preko slova i knjiga dolazio u vezu sa svojim Apsolutnim. Vidjet ćemo da je njegov Apsolutni kobna zamjena.

LAGANE SUZE I TVRDO SRCE

Trzano ovim silnicama, u pritisnutoj atmosferi, raslo je srce maloga Sartrea. I izraslo je prepuno oprečnosti, koje su — kako reče — ostvarile njegov svijet. Bolno priznanje potkraj knjige pušta snop svjetla na nutarnje i teško shvatljive praznine koje su ništile jedno djetinjstvo. »Kroz propalo shvaćanje kulture probijala je religija, koja je služila kao maketa: djetinja maketa. Ta ništa nije bliže jednom djetetu! Učili su me svetu povijest, Evandjelje, katekizam — a da mi nisu dali sredstava pomoću kojih

se vjeruje. Rezultat je bio nered koji postade mojim naročitim redom« (M. 207). Kad je naglavce prevrnuo svece i potisnuo svetost, pa se 1917, sa 12 godina, uhvatio u posljednji obračun sa Svemoćnim, bilo je to možda i prekasno da se nešto spasi. »Bog se skotrljao u plavetnilo i ode bez tumačenja. I bez žaljenja. Rekoh si: njega nema. Rekoh to sa začudnom uljudnošću i povjerovah da je stvar uređena« (M. 209).

Da li je doista taj dječarac morao, kako misli Sénart, u svojoj okolini, gdje su »vjernici bili glumci«, a ateisti često mnogo dosljedniji, pretvoriti svu teogoniju u alkemiju i mjesto Boga uhvatiti neku svoju formulu! Odrastao je, na žalost, između jednog ciničnog starca i dvije jadne žene, daleko od prirode i divljine, zatvoren u zidine Pariza i među korice knjiga. Zar zbilja nije mogao probiti plafon, dokučiti Boga i poći k njemu stazama uma i srca? Nije li ga majka ipak učila prve molitve i kajanje, prve spoznaje o nebu i vječnosti, o smislu života i ljubavi? Nije li i djed, uza sve protestantske rugalice papinstvu i kleru, volio kad bi mališ polazio crkvu i divio se svetim slikama i glazbi? Zašto je ova mladost definitivno i pod najoštrijim kutom skrenula od Boga?

U tom je domu, doznajemo iz »Riječi«, u biti sve bilo — nekršćansko. Vladalo je u njemu voltaireovsko deističko ozračje i bila je otvorena staza potpunom raskršćanjenju. Tipični izgubljeni malograđanski život, u kome je Bog zauzimaao samo pragmatističko »prvo mjesto«, primus inter pares, kao otprilike na američkim novčanicama ili na germanskim vojničkim pojasiima... Radi diskrecije svi su vjerovali, piše Sartre (M. 79). Francuska je u to vrijeme brutalnim zakonima izgonila masovno redovnike, nakon potpunog odvajanja Crkve od države. No, bezbošce su i tada smatrali iznimkama i nelogičnim tipovima. Za njih su krišom došaptavali da u potaji svi vjeruju. Kršćanstvo se smatralo vjekovnom baštinom koja se ne može i ne smije odjednom raspasti. »Dobro društvo vjerovalo je u Boga kako ne bi moralo o njemu govoriti...« (M. 80). Točnije: kako ne bi moralo s njim živjeti! Kršćani su ostajali sve redovitije kod kuće i nisu prakticirali. Život se naglo na svim uglovima laicizirao i sekularizirao. Plakali bi doduše dok je kod vjenčanja ječao Marš iz Lohengrina. Ali ne zbog svojih grijeha... Kršćani su svojatali mnoge privilegije: nisu morali uzorno živjeti, nisu morali umirati u očaju, čak se nisu morali dati ni spaliti! U obitelji Schweitzerovih vjera je bila sinonim za slatku francusku slobodu. Krstili bi djecu, malko je bontonski poučili, a zatim prepustili uraganu da ih vitla kud hoće. Djedov Bog je boravio negdje postrance, baka je bila sumnjičava, majka je vjeru skrivala. U malome se javljao sve izrazitije »un frère noir«, mračno i zagonetno biće koje je mrzilo sve članke vjere. »Bio sam katolik i protestant, spajao sam duh kritike i podložnosti.« To ga je, veli, dotuklo. »Došao sam do nevjere ne time što bi se u meni tukle dogme, nego zbog ravnodušnosti mojih starijih.«

Oko njega su lakajski skakutali hvaleći njegove zasluge i kreposti. A u njemu je dizao glavu »snob« i »imposteur«, varalica što u toj igri uživa. Kad mu ujak Émile puni uši laskanjem da je on, Jean-Paul, »jedini nevini u obitelji«, maloga to potiče na još odvažniju glumu. Uviđa da su veliki oko njega nedosljedni i varalice, da život shvaćaju kao proboj do vrha uz cijenu istine i pravde. Tada i sam zaključujući da je na svijetu suvišan

poput njih. Sve što se skriva iza maski svodi se na zajedničko i jezivo ništavilo...

Bio se ponadao da će u koncertu svijeta Bog po njemu objaviti svoje naorte. U njemu je, kaže, nešto neprestano »predosjećalo religiju«. I on je bio čovjek, u biti ens religiosum. Nadao se da će doći do Boga. Ta ga je misao tješila kao lijek za neukusan život u toj neprirodnoj zagušljivosti. Da su mu religiju tada odbili, on bi je — veli — sam pronašao (M. 73). Njegovo je srce čeznulo kao i pamet... I mama i velečasni Dibildos učili su ga da ga je Svemogući stvorio sebi na slavu. To je slušao svakog četvrtka. Ali, u tom Bogu, koji nije ravnao nijednim životom u njegovoj okolini, nije našao onoga koga je srcem očekivao. »Bio mi je potreban Stvoritelj, dali su mi velikog Zaštitnika!« Nije znao da je to jedno te isto. Službena vjera nije mu pomogla da dođe do svoje osobne. U duši se dječakovoj sve češće počese susretati nada i očaj. Da toga nije bilo, kaže izričito, bio bi postao monah.

Jednog je dana zamolio kod kuće da ga više ne šalju na vjeronauk. Nije još raskrstio s Bogom, ali se zbiljo nešto sudbonosno. Neka nam ispriča sam.

»Još kroz više godina održavao sam javne veze sa Svemogućim. Što se mene iznutra tiče, prestao sam ga posjećivati. Jedan jedini put osjetio sam da postoji. Igrao sam se šibicama i zapalio jedan mali sag. Kad sam htio prikriti zločin, Bog me je naglo smotrio, osjetio sam njegov pogled unutar svoje glave i na svojim rukama. Vrtio sam se u kupaonici, strahovito vidljiv, živ nišan. Spasio me je gnjev: pobjesnio sam protiv tako ružne indiskrecije, pohulio sam, mrmljao sam poput svoga djeda: sacré nom de Dieu de nom de Dieu de nom de Dieu! I nikad me više nije motrio!« (M. 83). Sjećamo se tog prizora iz napomene publicista Peillarda na početku članka. Intonacija je slična optužbi koju Nietzscheov »grbavac« baca u lice Bogu što ga motri iz dubina savjesti.

Srce je malog Sartrea vikalo da je Bog potreban. Nešto su mu u ime Boga naturili izvana. Mališ nije shvatio da je toga Boga tražio. Stvarno, on je tražio pravoga Boga, koga su kobno zamaskirali. »I jer nije uhvatio korijena u mom srcu, neko je vrijeme životario, zatim je umro.« U šezdesetoj godini ispovijeda da bi bez onog događaja možda još nešto i preostalo među njima. Ali odonda zapravo više ničeg nije bilo! Treba se zamisliti u taj slom što se zbio u savjesti maloga dečka.

I sve ono otprije prohujalo je tada u nepovrat. U žabokrečini i neprovjetrenoj sredini poluvjere i slobodarstva, Sartre je kao dijete vjerovao. Na svoj djetinji način, dakako. »U košulji, na koljenima u krevetu, skloppljenih ruku obavljao sam svaki dan svoju molitvu, ali sam na dragog Boga mislio sve rjeđe i rjeđe...« (M. 82). Razgovor s Bogom utihnulo je, prešahnuo. Mališ postade osamljen i — ohol. Orgueilleux. Bolje reći — tašt. Uvjeravao se da je za svijet nenadoknadiv — »indispensable«. Obasipali su ga na nesreću svim nježnostima i parfumiranim poljupcima, a on za se međutim priznaje: »Imao sam lake suze i tvrdo srce!« Kamo vodi ovo priznanje? »Ničiji sin, bio sam svoje pitanje — pun oholosti i pun bijede« (M. 91). Život je izvana blistao u svijetlim i toplim bojama, »et le fond

restait froid« — a dubina je bila hladna (M. 92). Počeo je nov put, potraga za samim sobom. Za čovjekom, što ga je Jeanson prozvao »un quidam nommé Sartre« — netko po imenu Sartre. Morao je za sebe potpuno predobiti samoga sebe, jer nikog drugog i većeg nije bilo. To Jeanson naziva pronalaskom svog osobnog Boga — »l'invention de son Dieu personnel«. Poigrava se doduše imenima Boga Oca, Sina i Duha — no samo zato da jače istakne svoj odlazak, bunt i tobožnji uspon. »L' Absolu est parti. Restent des tâches, innombrables« — priznaje Jacqueli Piatier. Apsolutni je otišao. Preostale su dužnosti, i to bezbrojne! No, Jacques Delpeyron izvršno zapaža da je Sartre veoma slabo uredio sa samim sobom vlastite račune otkako je dao otkaz Bogu. Laički misionar, vjernik bez Objave, traži nekoga i nešto pred kim treba davati obračun života. Želi kompenzirati svoju nemoć, pustoš, samoću i zatvorenost. Zato smišlja da zauzme mjesto Stvoritelja kao pravi Demiurg, Stvaralac — pripominje Solange-Claude Josa. Tražeći sebe — pronalazi sebe. U taštini, mazohizmu i sadizmu. Sve to što drugi zovu neprirodnim njemu je neka vrsta veledušja — générosité. Bez Boga i stvarne poniznosti preostaje samo taj put. Stvorovi postaju ili neprijatelj ili ravnodušni promatrači, jer nad njima više nema nikoga. Srcu preostaje posljednji osjećaj — da je samo, odbaćen i prokleta.

U krevetu bi mahinalno odverglaio molitve — je boulais mes prières — i onda poželio da ga ne bude, jer je bio odrastao, star i sam. »Un adulte solitaire — osamljen i odrastao, bez oca i bez majke, bez vatre i bez zavijača, gotovo bez imena«, završava svoju elegiju Sartre (M. 94).

Tako je taj mali epik u trenucima najdubljeg poraza proživio najveća pitanja. Ona ga nisu napuštala, samo bi se izmjenjivala. »Nemiri djetinjstva metafizički su nemiri!« (M. 95). Htio je biti Netko — netko najveći, jer većega nije bilo! Postao je upiljen u se, zaljubljen u autokreaciju, uvjeren materijalist, i misli da će to ostati do smrti.

NAPOKON SLOBODAN OD GRIJEHA I OPSTANKA

Načitavši se knjiga i otjeravši Boga, Sartre je počeo pisati. Pisanje nije lak posao kao ni egzistencija. To je apokalipsa ništavila. Kad je mladi Jean-Paul ostao sam, pusti bezdomaš pod nebom, pošao je alejom samoće do kraja. Na njega se spustila ledena osama i rasla je opasno sa životom. Sve vizije o ženi, djeci i domu ostadoše kao uspavane, ako ne i sasvim mrtve. I sve mu se svršavalo u naručju Smrti. »Smrt je bila moja vrtoglavica, jer nisam volio živjeti. To tumači užas koji me je nadahnjivao« (M. 160).

I sva slava, i pogreb u Panteonu ili na Père Lachaise, i kakva ulica ili trg označeni njegovim imenom — samo bolnije osvjetljaju »inconsistance«, grozu neopstanka i nepostojanosti. Kako mu je čudna pohvala, kojom se majka hvalila pred nekim profesorom, da je mališ naučio sam čitati i da piše romane! Ona ga je, reče, rodila tek poslije deset mjeseci, zato je »bolje skuhan od ostalih, bolje pozlaćen, s jačom korom, jer je ostao dulje

u peći!« Nikad nije volio školskih predmeta, savršeno dosadnih. Nije mogao pisati dok je slušao druge, i to ga je punilo jada.

»Suh, tvrd i radostan osjećao sam se kao od čelika, napokon slobodan od grijeha opstanka!« U njemu plamti sve jača spoznaja da je osuđen na slobodu — a tu će temu razviti poslije u esejima i dramama. No, ta ga misao nije mogla usrećiti jer je bolovao od užasa. Kad je vidio da je nekoj udovici ugrabljen jedinač, jasno je uvidio da i on može biti ugrabljen svojoj majci. »Da li sam doista vidio Zlo, odsutnost Boga, svijet u kome je nemoguće stanovati? Mislim . . .« (M. 189). Delirij mu je razdirao mozak, onda se svom vatrom spustio u kosti. Sve je prozeo osjećaj praznine. Trenuci su se ludo proždirali, budućnost je gubila svaki smisao. Problem je ležao na dlanu: ne samo činiti dobro, biti dobar in aeternum, nego »svaki sat činiti bolje!« Što je to »dobro«? Što je to »bolje«? Uvijek se nijekalo prošlo, a potvrđivalo posljednje. I to je jedino opravdanje, jer za prošlost i budućnost nema nikoga kome bi odgovarao. U sadašnjosti odgovara — sam sebi. Zapravo, što je za njega život? Što je rad? Što je odgovornost? Nije li već u desetoj godini doživio nutarnji nalog »da bude nevjeran svemu« (M. 202)? Gledajući oko sebe, drhtao bi: on je za muhu div, može je zdrobiti ili mučiti. Ali je pred Nečim, pred neopisivim, neistraživim, stravičnim Nečim i on sam muha. »Muha sam i uvijek sam to bio!« (M. 206). U toj bezizlaznosti, pred tim zidom rekao bi naslovom svoje zbirke »Le Mur« — Zid, čovjek pera morao je zamijeniti kršćanina. Pojmovi se okrenuše, ali ga pomisao na besmrtnost ne pušta kao ni Nietzschea, kao nikoga . . . Ne može slušati bez žmarca da će se sunce jednog dana za njega ugaziti. Kad se Bog »skotrljao u plavetnilo kamo li«, nije preostalo drugo nego da mjesto Boga postavi sebe. I to se zbililo. To je potvrdio u svim svojim kasnijim djelima, napose u »Mučnini«. Tu je ustvrdio i za se i za druge da je čovjek nemoguć kao i Bog. Samo što Boga pokapa čovjek, a čovjeka ništi — »néantise« surovost Nečega gadnoga, ljigavoga, strašnoga. Ušao je, vidimo, u ateizam najdosljednijega tipa. Taj će ateizam sustavno izgrađivati, opravdavati, dotjerivati u svim svojim spisima. Uvjeran je da je to pothvat »okrutan i duga daha: mislim da sam ga proveo do kraja!« (M. 211). Ali ne želi, niti drugima preporučuje, da dublje pogledaju u sebe. Čovjek živi od crta koje su potekle od Boga, a on u Boga ne vjeruje. Kako da onda vjeruje u sebe? Nadnaravnog spasenja nema, čemu onda naravno, ako uopće postoji? Kad je tako propast osigurana, što mu preostaje? Samo rad i bezrazložna vjera u rad. Sloboda na koju je osuđen i uživanje u njoj, makar nas sve sutra uništila. Svijetu može pokazati na kraju legitimaciju golog čovjeka, koji je »sačinjen od svih ljudi, koji vrijedi kao i svi ljudi, i od kojih svaki vrijedi kao i on.« Finis!

Time završava ova ispovijest, iskrena kao Augustinova, tužnija od Jean-Jacquesove. U njoj žari i tutnji vlastito otkriće, prepuno mraika i demona. Sartre jedini zna što znači život u tako skupo plaćenju i tako beznadno proživljenoj egzistenciji. Nama je nešto od toga otkrio tijekom svog života, nižući poruku za porukom, jednu stravičniju od druge.

Na nama je da budemo prema njemu pravedni i milosrdni. Prema njemu, a i prema sebi. U posljednjim dubinama čovječstva mučeni smo podjednako, jer smo braća.

Mijo Škvorc DI

L I T E R A T U R A

- U ovoj radnji najviše sam upotrebljavao životno i najljepše Sartreovo djelo J. P. Sartre, *Les Mots*, Paris, 1964. Kratica M.
- Zatim napomene iz drugih Sartreovih djela, napose iz *Situations*.
- R. Jolivet, *Sartre ou la Théologie de l'Absurde*, Paris, 1965. Kratica J.
- Punim imenima citirao sam kritičare djela *Les Mots*:
- F. Jeanson, *Le problème moral et la pensée de Sartre*, Paris, 2. izd. 1965. Postface: Un quidam nommé Sartre — od 295—346. str.
- Robert Kanters, *Parmi les livres* (u *La Revue de Paris*, février, 1964, p. 115—123)
- Philippe Sénart, *J. P. Sartre ou l'enfant du miracle* (u *La Table ronde*, avril, 1964. p. 7—16)
- Solange — Claude Josa, »*Les Mots*«, *Vivre dans la contingence* (u *Esprit*, avril 1964. p. 654—658)
- Jacques Delpeyron, *La passion de l'explicable* (u istom broju revije *Esprit*, p. 660—664)
- Jean Dutourd, *Le petit Jean - Paul* (u *La Nouvelle Revue Française*, 1. III 1964. p. 563—565)
- Sartreov interview sa *Jacqueline Piatier* u *Le Monde*, 18. IV 1964.
- Korisno se mogu pogledati i ove knjige:
- Marc Beigbeder, *L'Homme Sartre*, Paris, 1947.
- Henri Paissac, *Le Dieu de Sartre*, Paris, 1950.
- Francis Jeanson, *Sartre par lui-même*, Paris, 1955.